

Mníšsky aspekt životov a služieb svätému Naumovi Ochridskému

Andrej Škoviera¹⁾

ABSTRAKT:

The beginnings of monasticism among the Slavs and the Cyrillo-Methodian mission, St. Nahum of Ochrid – sources for his life and work (Slavonic and Greek lives and services), the monastic aspect of his life and ministry, monastic elements and motifs in hagiographical and liturgical texts dedicated to St. Nahum (selective analysis).

Key words: St. Nahum of Ochrid – monasticism – hagiography – liturgical texts

Koncom roka 2010, presnejšie 23. decembra, uplynulo 1100 rokov od smrti prepodobného Nauma Ochridského, jedného zo skupiny svätých sedmopočetníkov. Možno aj kvôli dátumu v predsviatočnom zhane ostalo toto výročie u nás nespravidlivo nepovšimnuté. Pritom svätý Naum mal veľký podiel na činnosti byzantsko-slovanskej misie vedenej sv. Konštantínom – Cyrilom a neskôr jeho bratom sv. Metodom, ktorá položila základy vzdelania, písomníctva a kultúry na našom území a tiež, samozrejme, samostatnej cirkevnej organizácii. Jeho životné osudy a dielo sme predstavili v osobitnej štúdii publikovanej v Konštantínových listoch a aj v rámci monografie *Svätí slovanskí sedmopočetníci*.²⁾ V tomto príspevku sa chceme zamerať najmä na mníšsky aspekt jeho života a hagiografických a hymnografických diel, ktoré boli zostavené na jeho počest.

Čo sa týka spojenia cyrilometodskej misie a mníšstva, tejto otázke sme sa venovali na konferencii, ktorá sa v apríli 2011 uskutočnila v Centre spirituality Východ – Západ M. Lacka v Košiciach. Konštatovali sme, že o počiatkoch slovanského mníšstva možno hovoriť ešte pred vyslaním misie z Konštantínpola na Veľkú Moravu v súvislosti s okruhom učeníkov, ktorí solúnski bratia mali. Prakticky všetci spolupracovníci svätých Cyrila a Metoda, nakolko ich poznáme, boli mnísi. Jednalo sa tu pritom o mníš-

1) Andrej Škoviera je samostatným vedeckým pracovníkom (IIa) a zástupcom riaditeľa v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV. Doktorát získal v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v roku 2008 po úspešnej obhajobe dizertačnej práce na tému *Životy svätých sedmopočetníkov*. V rokoch 2003 – 2006 bol na študijnom pobytu v Ríme, v roku 2011 získal licenciát z teológie na Pontificio Istituto Orientale v Ríme. Predmetom bádateľského záujmu je výskum teologických, kulturologických a historických otázok pôsobenia cyrilo-metodskej misie na Veľkej Morave a jej pokračovania u južných Slovanov, výskum hagiografických textov svätých sedmopočetníkov a venuje sa aj otázkam súvisiacim s prítomnosťou cirkev byzantsko-slovanského obradu na našom území. Andrej Škoviera venuje pozornosť aj problematike východných katolíckych cirkví.

2) Andrej ŠKOVIERA: Svätý Naum Ochridský, s. 58 – 65. Andrej ŠKOVIERA: Svätí slovanskí sedmopočetníci. (Úplné bibliografické údaje uvádzame v závere v súpise použitej literatúry.)

stvo kinovitického (cenobitického) rázu a vysoko vzdelané. Skutočný rozvoj mníšstva medzi Slovanmi nastal pravdepodobne po vyhnáni Metodových učeníkov z nášho územia v roku 886. Veľa spoločensky vplyvných osobností 9. – 10. storočia sa (najmä na sklonku svojho života) stalo mníchmi ako napríklad cár Boris. Toto mníšstvo bolo zrejme aj istým spôsobom usporiadane a usmerňované (azda panovníkom) na napĺňanie osvietiteľských úloh, ktoré plnilo z poverenia panovníka (Borisa, Simeona a ďalších). Bez podpory a poverenia panovníka by napĺňanie týchto úloh bolo tažko predstaviteľné. Popri kinovitickom mníšstve vznikalo aj mníšstvo pustovníckeho typu, ktorého najvýznamnejším predstaviteľom bol sv. Ján Rilský.³⁾

Významnou, ba možno najvýznamnejšou postavou z aspektu mníšstva bol práve svätý Naum Ochridský.

Pramene – životy sv. Nauma

Prv, než predstavíme život a dielo prepodobného Nauma Ochridského, považujeme za potrebné predstaviť pramene k poznaniu jeho života a k jeho úcte. Čo sa týka životov, poznáme tri slovanské životy a dva grécke.⁴⁾ Okrem dlhého gréckeho života sú všetky životy proložené (synaxárového) typu.

1. *Prvý slovanský život Nauma* vznikol v 10. storočí (isto ešte pred r. 969) na podnet biskupa Marka. Je akoby doplnkom k nejakému Klimentovmu slovanskému životu („*nech neostane bez pamiatky brat tohto Klimenta...*“), ktorý sa nám ale nezachoval. Uvádza mnoho cenných údajov, napríklad dátum Naumovej smrti 23. 12. a že zomrel o 6 rokov skôr ako Kliment. Často hovorí spolu o Naumovi a Klimentovi. Poznáme len jeden rukopis z Prológu № 47 z 15. storočia Zografského monastiera na Athose, objavil ho tam Jordan Ivanov v r. 1906.⁵⁾

2. *Druhý slovanský život Nauma* (v rukopise Belehradskej národnej knižnice) poznáme len z jedného rukopisu zo 16. storočia. Rukopis objavil J. Chadžikonstaninov-Džinot a dal ho P. S. Srečkovičovi. Neskôr sa rukopis dostal do Belehradskej národnej knižnice, kde zhorel počas 2. svetovej vojny. Prvý raz ho publikoval L. Kovačevič v r. 1885. Dozvedáme sa z neho, že Naum bol Bulhar a zo vznešenej rodiny. Veľa priestoru venuje ceste Cyrila a Metoda a ich učeníkov do Ríma a tiež prenasledovaniu a vyhnaniu Metodových učeníkov z Veľkej Moravy. Špecifikuje, kde je Naumov hrob. Výrazný je vplyv Života

3) Andrej ŠKOVIERA: Začiatky mníšstva u Slovanov, s. 227 – 237.

4) Bližšie o nich pozri Климентина Иванова: Жития на Наум Охридски, s. 698 – 704. Славия Бърлиева: Пространного грыцко житие на Наум Охридски, s. 129 – 144. Erich TRAPP: Die Viten des hl. Naum von Ochrid, s. 161 – 185. Светлина Николова: За един непознат препис, s. 31 – 57. Andrej ŠKOVIERA: Svätí slovanskí sedmopočetníci, s. 136 – 148.

5) Najvýznamnejšie vydania originálneho textu: Пётр Алексеевич Лавров: Житія св. Наумена Охридського и служба ему, s. 3 – 7 (aj faksimile). Йордан Иванов: Български старини из Македония, s. 305 – 311. V slovenškom preklade bol text viac razy publikovaný, k tomu pozri Andrej ŠKOVIERA: Svätí slovanskí sedmopočetníci, s. 137 – 138.

Klimenta od sv. Teofylakta Ochridského. Vznik datujú niektorí do 16. storočia, niektorí skôr.⁶⁾

3. *Tretí slovanský život Nauma* je najmladším spomedzi všetkých zachovaných slovanských životov Nauma; v slavistike je menej známy. Na prvý pohľad neobsahuje žiadne nové hodinoverné historické údaje a je skoro presným prekladom Krátkeho gréckeho života Nauma (niektorími označovaný ako Druhý grécky život Nauma). Objavil ho ruský slavista Piotr A. Lavrov na začiatku 20. storočia v Belehradskej národnej knižnici. Tá počas bombardovania za Druhej svetovej vojny vyhorela a v nej zhorel aj Lavrovom študovaný rukopis. Život je súčasťou Služby sv. Naumovi (tzv. Lavrovovej). Cirkevnoslovanský preklad sa nachádzal v rukopise č. 324 (Љуб. Стојановић 376) Starej zbierky Belehradskej národnej knižnice.⁷⁾

4. *Dlhý grécky život Nauma* objavil spolu so službou Ivan Dujčev v r. 1938 v Národnej knižnici v Aténach v rukopise cod. 827 fol. 1^r-24^v (vrátane služby). Opis rukopisu a incipity textov vydal ale až v roku 1969.⁸⁾ Kompletnejší text života vydal až o päť rokov nato E. Trapp. Rukopis je datovaný prípisom na rok 1646 a je dosť poškodený. Umelecké, historické fakty sú v texte druhoradé. Vznikol asi niekedy v stredoveku, vysoký štýl a jazyk svedčia o veľmi vzdelanom autorovi. Podľa niektorých je autorom asi niekterý grécky ochridský arcibiskup z 13. – 14. storočia, snáď Konstantinos Kavasilas, ktorý zložil aj službu sv. Naumovi (resp. jej časť). Jeho skrátením potom vznikol moschopolský Krátky grécky život Nauma.⁹⁾

5. *Krátky grécky Život Nauma* vznikol skrátením dlhého gréckeho života. Poznáme ho len v tlačenej verzii, vyšlo viacerо vydaní: v Benátkach r. 1695, v Moschopolie r. 1740 a 1742, v Lipsku r. 1761, vo Viedni r. 1824 a v Smyrne r. 1859. Tretí slovanský život Nauma mnohí pokladajú za preklad tohto života.¹⁰⁾

6. *Život Klimenta* od sv. Teofylakta Ochridského je azda najdôležitejším prameňom pre poznanie Naumovho života, keďže Naumova životná púť bola spojená s Klimentovými osudmi. Dlhý život sv. Klimenta Ochridského (*Βίος Κλήμεντος*) sa niekedy tiež označuje ako Bulharská legenda. Bol napísaný ochridským arcibiskupom sv. Teofylaktom na konci 11. alebo začiatku 12. storočia.¹¹⁾ Tento život vznikol evidentne na základe staršieho slovanského života alebo viacerých slovanských prameňov a autor zrejme čerpal aj z ústne tradovaných informácií. Žiaľ, tieto staršie pramene sa nám nezachovali. Dnes poznáme

6) Vydania originálneho textu: Пётр Алексеевич Лавров: Материалы по истории, с. 182 – 184. Йордан Иванов: Български старини из Македония, с. 311 – 313. K slovenským prekladom pozri Andrej ŠKOVIERA: Svätí slovanskí sedmopočetníci, s. 139.

7) Vydania originálneho textu: Пётр Алексеевич Лавров: Житія св. Наума Охридського и служба ему, с. 23 – 26. Пётр Алексеевич Лавров: Материалы по истории, с. 184 – 187. Slovenské preklady: Ján STANISLAV: Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch, s. 121 – 131. Andrej ŠKOVIERA: Tretí slovanský život Nauma Ochridského, s. 111 – 123. (Preklad + komentár.) Andrej ŠKOVIERA: Svätí slovanskí sedmopočetníci, s. 140 – 144. (To isté, ako predošlé.)

8) Иван Дуйчев: Пространно гръцко житие, с. 261 – 279.

9) Vydania originálneho textu: Erich TRAPP: Die Viten des hl. Naum von Ochrid, s. 161 – 182. (S paralelným nemeckým prekladom.) Славия Бърлиева: Пространното гърцко житие на Наум Охридски, с. 129 – 144. (Originálny text + bulharský preklad.) Neexistuje slovenský preklad.

10) Vydania originálneho textu: Cyrillomethodianum X. (1986), s. 220 – 224. Erich TRAPP: Die Viten des hl. Naum von Ochrid, s. 183 – 185. Slovenský preklad neexistuje, ale text je skoro zhodný s Tretím slovanským životom Nauma.

11) Kvalitný komentár k textu pozri Б. Н Флоря – А. А. Турилов – С. А. Иванов: Судьбы Кирилло-Мефодиевской традиции, с. 28 – 65.

štyri kompletné rukopisné texty, šesť nekompletnejších textov v rukopisoch a niekoľko stárych tlačí.¹²⁾ Zo slovenských bádateľov sa dielom najviac zaoberal Ján Stanislav.¹³⁾

Pramene – služby sv. Naumovi

Poznáme 4 slovanské služby, resp. poznáme 4 rôzne slovanské redakcie služby sv. Naumovi. Takisto poznáme 4 grécke služby, resp. 4 rôzne grécke redakcie služby sv. Naumovi. Ich podrobnejšie porovnanie a analýzu vzájomných vzťahov sme prednedávnom publikovali v zborníku v edícii Кирило-Методиевски студии в Булгарску.¹⁴⁾

Lavrov – Text tejto slovanskej služby objavil ruský slavista Piotr A. Lavrov na začiatku 20. storočia v rukopise č. 324 (Луб. Стояновић 376) Starej zbierky Belehradskej národnej knižnice. Tá počas bombardovania za Druhej svetovej vojny vyhorela. Rukopis obsahoval aj už spomínaný Tretí slovanský život Nauma. Ruský slavista ho publikoval jediný raz kompletne.¹⁵⁾ Ide o veľmi zlý preklad z gréckiny do cirkevnej slovančiny, často text nedáva zmysel (pripomína elektronický prekladač typu *Google translator*). Je to nepochybne najstaršia zo slovanských služieb sv. Naumovi. Podľa G. Pop-Atanasova ide o prepis z 18. storočia, ktorý má znaky rusko-slovanskej redakcie.¹⁶⁾ Služba a život boli podľa P. A. Lavrova preložené dosť neskoro z moschopolského vydania a ich jazyk obsahuje osobitosti, ktoré poukazujú na Macedónsko ako na miesto vzniku prekladu.¹⁷⁾ Lavrovo rukopis je odpisom, nie prvpisom slovanského prekladu. Služba je určená na 23. december a obsahuje aj texty predsviatku Kristovho narodenia. Na konci má prosebný kánon (na moleben) – „*Клишнъ, поемын на колыча*“.

Kalistrát – Cirkevnoslovanský preklad jeromonacha Kalistráta Zografského z roku 1890. Jediný slovanský text, ktorý sa zachoval aj v rukopise. Faksimilné vydanie služby pripravil Michajlo Georgievski (1995). Kalistrát prekladal podľa gréckeho moschopolského vydania (M 1742). Pôvodne plánoval služby vydať tlačou, podnes ostáva nejasné, prečo z vydania nakoniec zišlo. Služba nemá malú večiereň.¹⁸⁾

Beograd – Samizdatové vydanie, ktoré pripravil protojerej Mirko R. Pavlović, vyšlo v Belehrade v r. 1975. Predlohou mu bol nejaký odpis cirkevnoslovanského prekladu Kalistráta Zografského (prípadne originál). Mirko R. Pavlović do služby doplnil malú večiereň a veličanije s veršami zo žalmov na utierni.¹⁹⁾

12) Najvýznamnejšie vydania originálneho textu: Александър Милев: Гръцките жития на Климент Охридски. Илия Г. Илиев: The Long Life of Saint Clement of Ohrid, s. 62 – 120. Константинос Никоритис: Славистични и българистични проучвания, s. 51 – 64.

13) Ján STANISLAV: Osudy Cyrila a Metoda a ich učeníkov. Je to jediný kompletnejší slovenský preklad, nekompletnejších slovenských vydanií je viacerô, pozri Andrej ŠKOVIERA: Svätí slovanskí sedmopočetníci, s. 135.

14) Andrej ŠKOVIERA: Slovanské a grécke služby sv. Naumovi Ochrídzskému, s. 126 – 149.

15) Пётр Алексеевич Лавров: Жития св. Наума Охридского и служба ему, s. 7 – 37. Neskôr P. A. Lavrov ešte publikoval časť služby vo veľmi známej publikácii Материалы по истории, s. 187 – 192. Treba však upozorniť, že v tejto publikácii nie je celý text služby, ale len výber.

16) Георги Поп-Атанасов: Речник на старата македонска литература, s. 262. Z výkladu Pop-Atanasova by sa zdalo, že text ešte existuje. Tamže, s. 104.

17) Пётр Алексеевич Лавров: Жития св. Наума Охридского и служба ему, s. 51.

18) Михајло Георгиевски: Службата, акастистот и молитвата, s. 182 – 202.

19) Служба преподобному отцу нашему Науму Охридскому чудотворцу. (Београд, 1975)

Partenij – Preklad s úpravou biskupa Partenija (Levkijského), vydaný v roku 1958 v publikácii, ktorá obsahuje služby a životy sv. sedmopočetníkom. Tento text je dostupný aj na internete (s istými úpravami) na stránke <http://orthlib.canto.ru>. Partenij text preložil z gréčtiny z moschopolského vydania z r. 1742. Mal k dispozícii aj cirkevnoslovanský preklad Kalistráta Zografského, ktorý prepísal a cyklostylom rozmnožil kňaz Sinesije Popovič, ale rozhodol sa pre nový preklad (+ úpravu) podľa gréckej predlohy.²⁰⁾

Čo sa týka gréckych služieb, poznáme viacero starých tlačených vydaní a dva rukopisy (ktoré neboli vydané tlačou). Podľa S. Nikolovej ich môžeme rozdeliť na 4 rôzne verzie:²¹⁾

M 1740 – Grécke moschopolské vydanie z r. 1740. Je identické s vydaním v Benátkach r. 1695, neskôr bolo ešte viacero ďalších vydaní.²²⁾

Atény 827 – Rukopis Národnej knižnice v Aténach (Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος), cod. 827. Je datovaný na rok 1646. Ako už bolo spomenuté, rukopis objavil Ivan Dujčev v roku 1938, jeho opis a incipity textov však publikoval až v roku 1969. Časť textu vydal aj E. Trapp.²³⁾ Text služby v rukopise je blízky *M 1740*, ale je tam aj dosť rozdielov. Je dosť ľahko čitateľný aj kvôli veľmi zlému pravopisu, obsahuje množstvo chýb z tzv. itacizmu a typu „píš, ako počuješ“. Rukopis je miestami dosť poškodený a na troch miestach v ňom chýba viacero listov. Na konci (za službou) obsahuje Život Nauma, konkrétnie Dlhý grécky život Nauma. Text obsahuje niekoľko unikátnych tropárov, ktoré neobsahujú iné známe služby Naumovi.²⁴⁾

M 1742 – Moschopolské vydanie gréckej služby z r. 1742. Asi najrozšírenejšie vydanie z gréckych služieb. Dosť sa lísi od vydania z roku 1740. Kritické vydanie textu publikovala Grécka asociácia slavistov v 10. zväzku série *Cyrillomethodianum*.²⁵⁾ Služba je určená na 20. jún. Do tejto redakcie patrí aj rukopis z Národnej knižnice sv. Cyrila a Metoda v Sofii (НБКМ II A 7793).²⁶⁾

Leipzig 1761 – Redakcia služby bez malej večierne a tretieho kánona (Bohorodičke), inak zhodná s *M 1742*. Vyšla tlačou v Lipsku r. 1761.²⁷⁾

Autorstvo služby zostáva podnes nejasné s výnimkou kánonov, ktoré obsahujú akrostich. Autorom dvoch kánonov na utieri je Konstantinos Kavasilas, ochridský arcibiskup (asi 1255 – 1260). Prvú polovicu akrostichu utvárajú prvé písmaná tropárov prvého kánona a druhú polovicu prvé písmaná tropárov druhého kánona. Jeho znenie je Ναοὺμ τὸ λοισθὸν λῆμμα Θεοῦ αἰνέσω. Ο ἀρχιποίμην Βουλγάρων Κωνσταντῖνος ὁ Καβάσιλας.²⁸⁾

20) ПАРТЕНИЙ, епископ Левкийски: Богослужебнаaz поспледованіз. <http://orthlib.canto.ru/ucs.php?go=mineya/dec/23naumohr.rar> (29. 11. 2011)

21) Светлина Николова: За един непознат препис, с. 38 – 39.

22) Cyrilometodianum X. (1986), s. 289 – 317. (Len rozdiely oproti *M 1742*.)

23) Bibliografické údaje pozri vyššie pri Dlhom gréckom živote Nauma.

24) K tomu pozri Andrej ŠKOVIERA: Slovanské a grécke služby sv. Naumovi Ochridskému, s. 133, 140 – 148.

25) Cyrilometodianum X. (1986), s. 201 – 231.

26) Светлина Николова: За един непознат препис, с. 31 – 57. Andrej ŠKOVIERA: Slovanské a grécke služby sv. Naumovi Ochridskému, s. 134.

27) Светлина Николова: За един непознат препис, s. 39 – 40.

28) Erich TRAPP: Die Akoluthic des hl. Naum von Ochrid, s. 400. ПАРТЕНИЙ, епископ Левкийски: Богослужебнаaz поспледованіз, s. 9.

Ako už bolo spomínané vyššie, prosebný kánon (εἰς τὴν παννυχίδα – καπιωνῖ, ποεμῶν οὐ κοινῶ) obsahuje akrostich Υμνῷ σε Ναοῦμ τὸ ικλέος Βουλγαρίας Γρηγόριος. Jeho autorom je pravdepodobne ochridský arcibiskup Grigorios (14. stor.)²⁹⁾

Na základe štýlu a jazyka sa Ivan Snegarov domnieval, že stichiry na večierne a utierne zložil Dimitrios Chomatian (ochridský arcibiskup v rokoch 1216 – 1235), Ivan Želev sa zasa domnieval, že sú, rovnako ako kánony, dielom Konštantína Kavasilu. Na základe variácií pozície niektorých stichír v rukopisoch možno usudzovať, že vznikli neskôr ako prvotné jadro služby.³⁰⁾

Zaujímavé je tiež všimnúť si tituly v nadpisoch jeho životov a služieb. Vo všetkých životoch je Naum uvádzaný ako *prepodobný*, čo je typické najmä pre mníchov, v druhom a treťom slovanskom živote je titulovaný aj ako *divotvorca*. Azda najvyšší titul má v druhom slovanskom živote, kde je označený aj ako *bohosnosný*³¹⁾ – čo je naozaj vysoký a pomerne zriedkavý titul pre svätcov, ktorí dosiahli výnimočný stupeň svätosti. Čo sa týka služieb, v nadpisoch všetkých je Naum titulovaný ako *prepodobný* (a niekde aj *divotvorca*). Ako *bohosnosný* je titulovaný v Kalistrát, Beograd a M 1742.

Poznáme ešte viacero ďalších prameňov (v období do polovice 18. storočia), v ktorých sa spomína meno sv. Nauma. Okrem už spomínaných ide o nasledovné pramene: 1. Slávoslovie v tzv. Borilovom synodiku. 2. Krátky grécky Život Klimenta od Dimitria Chomatiana. 3. Krátky slovanský Život Klimenta (slovanský preklad krátkeho gréckeho života). 4. Zosnutie Cyrila alebo Krátky život sv. Cyrila. 5. Tretí proložný Život Cyrila. 6. Rozprava o preklade Svätého písma. 7. Počajevský prepis Chrabrovho spisu *O pismenech*. 8. Grécka Služba svätým sedmopočetníkom (beratsko-benátska), vydaná tlačou v Benátkach zrejme na začiatku 18. storočia. 9. Grécka Služba svätým sedmopočetníkom, vydaná tlačou v Moschopole v r. 1742. 10. Grécka služba Klimentovi podľa rukopisu Vatopedi 1134.³²⁾ Ich význam, resp. dôveryhodnosť je však menšia.

Život svätého Nauma

Sväty Naum pochádzal pravdepodobne zo slovanských obyvateľov Rímskej (Byzantskej) ríše, ktorí žili niekde pri hraniciach s Bulharskom. Jeho narodenie sa datuje okolo roku 830 (až do 840). Je možné, že pochádzal z oblasti, kde bol Metod ustanovený za archonta. Skutočnosť, že bol Slovanom vznešeného pôvodu a pochádzal z bohatej rodiny, dokladá citát v jeho druhom slovanskom živote: „Сын преподобный и великий отец Наумъ прозелѣ в Милѣтии. И по взпинтаныи отъ благороднѣхъ (родителейъ) его взмены благородствен и

29) Do úvahy by pripadal aj Grigorios Moschopolita (tiež známy ako Konstantinidis alebo Konstantinu, jeho biografické údaje sú veľmi nejasné, 1731 – 1769 pôsobil v Moschopole), ale zdá sa, že kánon je staršieho pôvodu.

30) Maria Йовчева: Служби за Наум Охридски, 677 – 678.

31) „Митрополитъ егъ патриархъ прѣпображенаго и богоноснаго отца нашего Наума, великаго чудотворца, иже въ днѣваніе мѣвъ сѧ въ градѣ Охрида.“

32) Podrobnejšie k jednotlivým prameňom pozri Andrej Škoviera: Svätí slovanskí sedmopočetníci, s. 16 – 19, 130 – 184.

БОГАТСТВЕ, ЕСТЬ ТАКО ПЛЕВЕЛЫ, И ПРИЛЕПИ СЕ РАКНОАПОСТОЛАМ КОНСТАНТИНОВ ФИЛОСОФЪ И ЕРАГЪ ЕМОД МЕДОДИЮ... – Tento prepodobný a veľký otec Naum vzišiel v Mýzii a po výchove od blahorodných (rodičov) svojich zanechal blahorodstvo a bohatstvo, všetko ako plevy, a pripútal sa k rovnoapoštolum Konštantínovi Filozofovi a jeho bratovi Metodovi.³³⁾ Z uvedeného textu možno usúdiť, že Naum sa stal mníchom asi už pred veľkomoravskou misiou.

Pre zaujímavosť možno uviesť, že tá istá myšlienka (odvrhnutie sveta ako pliev) rezonuje aj službe: „**Възмѣнилъ еси бѣженце всего мира, такъ превѣлии...**“ (Utiereň, kánon, 1. pieseň, 2. kánon svätému, 3. tropár) V gréckom texte: „**ΗΓήσω μακάριε, πάντα τὸν κόσμον ὡς σκύβαλα...**“ (Slovo σκύβαλα znamená doslova smetie, odpadky.)

Svätý Naum spolu s Klementom tvorili dobre zohratú dvojicu asi ešte pred veľkomoravskou misiou, čomu nasvedčuje označenie „brat“ v Prvom slovanskom Živote Nauma. (Je nepravdepodobné, že by boli aj pokrvní bratia, väčšina bádateľov takúto interpretáciu odmieta.) Jeho životné osudy pred príchodom byzantskej misie na Veľkú Moravu nie sú známe, vieme len, že bol v okruhu cyriло-metodských učeníkov ešte pred veľkomoravskou misiou.

Druhý slovanský život Nauma hovorí, že bol jedným z (troch) učeníkov, ktorí prijali knázskú vysviacku v Ríme v r. 868: „**Τέμίκε и Климентъ и Наумъ съ прочинлии свещенници и дякони рѣкоположы и заповѣдали како да се єсть правило завершитъ...**“ O jeho činnosti na našom území nemáme nijaké správy, vieme len, že patril k okruhu najbližších Cyrillových a Metodových spolupracovníkov. Po Metodovej smrti a vyhnaní jeho učeníkov sa spolu s Klementom a Angelárom dostal do Bulharska. Zo Života Klementa sa dozvedáme, že spočiatku spolu s Klementom býval v dome veľmoža Eschača v Pliske. Po Klementovom vyslaní na juh Naum ostal v hlavnom meste, kde sa podieľal na činnosti miestneho strediska slovanského písomníctva. O jeho významnom postavení svedčí Konštantín Preslavský, ktorý v predstove k svojmu Poučnému evanjeliu uvádza, že dielo zostavil na výslovne naliehanie Nauma.

Po Klementovom menovaní za biskupa (893) odišiel aj Naum na juhозápad vtedajšieho Bulharska, do Klementovej eparchie, kde po Klementovi prebral učiteľský úrad v Kutmičevici. Spolu s Klementom sa venovali kázaniu Božieho slova, vedeniu a výchove kléru, vzdelávaniu ďalších učeníkov a slávili bohoslužby v slovanskom jazyku. Nebola to prvotná (evangelizačná, kerygmatická) misia, ale systematičké a organizované úsilie o prehĺbenie kresťanského a cirkevného života. Okrem toho boli obidvaja organizátormi mníšskeho života v celej oblasti.

Okolo roku 900 sa Naum utiahol do monastiera pri Ochride a zhruba o päť rokov nato sa rozhadol na juhovýchodnom konci Ochridského (Bieleho) jazera postaviť Monastier sv. archanjelov (inde označovaný ako Monastier sv. archanjela Michala a ostatných beztelestných sôl), dnes známy pod menom Svätý Naum. Druhý slovanský život Nauma nám o tom hovorí nasledovné: ... **пřи краї езера Охрідськаго града, межадрешиє, великою**

33) Йордан Иванов: Български старини из Македония, s. 312.

обнigръз Найджел Гатвърсът и храм чинищначалиника Михаила архангела и всички сълнеческих, във вогатством и повелением благочестиваго цара българскаго Михаила Бориса и сына его Симеона цара, тогда твѣкъши лѣто ,58г. – ...pri kraji Ochridského jazera, medziriečia, Naum stavia veľký monastier a chrám činonačalnika archanjela Michala a všetkých nebeských mocnosti, na rozkaz a bohatstvom zbožného bulharského cára Borisa – Michala a jeho syna cára Symeona, vtedy plynúceho roku 6413 (= 905 po Kr.).³⁴⁾ Zaujímavé je tu všimnúť si, že sa tak stalo na rozkaz a vďaka podpore cára, ktorý rozvoj mníšstva podporoval a aj usmerňoval (Boris a rovnako tak aj Symeon).

V tomto monastieri prepodobný Naum zomrel 23. decembra 910.³⁵⁾ Jeho ostatky spočívajú v bočnej predsiene hlavného chrámu monastiera. Dlhé stáročia i podnes sú objektom úcty mnohých pútnikov. Existuje mnoho ľudových rozprávaní o zázračných uzdraveniach, ktoré sa pri jeho hrobe alebo na jeho príhovor udiali.³⁶⁾ Zachovalo sa aj množstvo ikon sv. Nauma, ktoré tiež svedčia o oblúbenosti tohto slovanského apoštola.³⁷⁾

Sväty Naum bol vodcovskou osobnosťou mníšstva v celej oblasti neskoršieho Ochridského arcibiskupstva a slovanského Balkánu vôbec. V tejto súvislosti je zaujímavá zmienka v úvode Prvého slovanského života Nauma, kde sa hovorí: „И тън таждѣ подвѣзанїа на еѓоугодїе твбре прїбѣваше. дѣьство имѣвъ ѿ дѣьства и до кончїны. г҃твбрнъ съ монастїръ на нехдѣ вѣлаго єзера црквъ ст҃хъ архїглаз и прѣбы въ оѹнїтелетїе. ѕ. лѣтъ. простише оѹнїтелетїа. и ѿвъ въ монастїръ пожи, т. лѣть. и на кончїну ѿвъ прїѣть чрьнъцькии ѿєрїзъ. – A on zotrovával v konaní takých istých námah, aby sa zaľúbil Bohu, panictvo zachovával v od detstva až do skonu, založil si na východ od Bieleho jazera monastier i chrám svätých archanjelov a zotral v učiteľstve 7 rokov. Vzdal sa učiteľstva, išiel do monastiera a pozil desať liet a na skone svojom prijal mníšsky obraz.“ (I, 12-23)

V závere tohto života sa zase hovorí: „Preto aj my, bratia, pripodobnime sa dobrému životu týchto blažených, ktorí panenstvo a celú čistotu uchránili (иже дѣьство и чистоту въсю изхраниши).“ (III, 21.23-25)

Dôležité, z aspektu mníšstva, je pristaviť sa aj pri formulácii „простише оѹнїтелетїа. и ѿвъ въ монастїръ пожи, т. лѣть. и на кончїну ѿвъ прїѣть чрьнъцькии ѿєрїзъ.“³⁸⁾ Akiste Naum nežil v monastieri desať rokov bez mníšskeho postrihnutia, takejto interpretáciu odporújú aj jeho služby a celá tradícia v okolitom kraji, kde sa Naum považuje za „stlp“ mníšstva. Sv. Naum na sklonku života prijal veľkú schimu, najvyšší stupeň mníšstva v byzantskej tradícii (nazýva sa tiež veľký anjelský obraz). Podnes je zvykom prijímať veľkú schimu až tesne pred smrťou. Prvé mníšske postrihnutie prijal Naum pravdepodobne ešte pred odchodom na Veľkú Moravu. Tento doklad o druhej schime je význam-

34) Йордан Иванов: Български старини из Македония, с. 313.

35) Стефан КОЖУХАРОВ: Наум Охридски, с. 797 – 798. K monastieru pozri najmä rozsiahlu monografiu Цветан ГРОЗДАНОВ: Свети Наум Охридски.

36) Наум ЦЕЛАКОСКИ: Свети Наум Охридски Чудотворец. Вера СТОЈЧЕВСКА-АНТИК: Свети Наум Охридски. Наум ЦЕЛАКОСКИ: Кулпот и народните предания, с. 59 – 71. Uczniowie Apostołów Słowian, s. 177 – 196.

37) Pozri parag. Цветан ГРОЗДАНОВ: Портрети на светителите од Македонија од IX – XVIII век.

38) Петър Александрович ЛАВРОВ: Житія св. Наума Охридскаго и служба ему, с. 4. Йордан ИВАНОВ: Български старини из Македония, с. 306.

ný aj z hľadiska vývinu byzantského mníšstva, z hľadiska otázky, či v 9. alebo 10. storočí existovala len jedna schima alebo dve (malá a veľká).³⁹⁾

Obsahový aspekt služieb

Základ pri analýze textov v našej štúdii sme zobraťi Lavrovu službu, ktorá je najstaršou zachovanou slovanskou službou (na základe obsahu usudzujeme, že je aj staršia ako dochované grécke služby). Základné myšlienky jednotlivých služieb, resp. jednotlivých redakcií služby Naumovi by sme mohli zhrnúť asi takto:

- 1) Osvietitelia (a pokrstitelia) Slovanov/Bulharov. Ohlasovanie kresťanskej viery.
Viac ráz sa spomína aj krst, oslobodenie z temnoty nevery.
- 2) Asketický život (пóдвигъ) a duchovnosť sv. Nauma.
- 3) Ohlasovateľ (ohlasovatelia) pravej viery (aj narážky na filioque).
- 4) Utrpenie a prenasledovanie (zo strany heretikov, duchoborcov).
- 5) Ostatky svätého (mošči) ako prameň uzdravenia a zázrakov.

V tomto poradí sa aj jednotlivé témy v textoch opakujú (teda najčastejšie prvá, najmenej často posledná.) Originál služby bol grécky, preto texty nič nehovoria o slovanskej bohoslužbe (len dost skromne o preklade Písma), slovanský jazyk je chápáný len ako prostriedok pri ohlasovaní. Pozrime sa teraz bližšie na niektoré texty (ak nie je uvedené inak, citujeme Lavrovovu službu).

Môžeme začať hned prvou stichirou služby: Зи́телеъ бы́лъ еси о́умомъ мысле́нъихъ си́лъ, такъ ле́теле́нъ езжетве́нныихъ сло́въ полага́лъ во твоемъ ѿчи, въ немъже и вое́хожде́ниѧ такъ ле́тевенъ ѿтве́рди́лъ еси, преподобне́ Надле́, ѿчъ на́шъ, и мыни́ моли́ся да́шамъ на́шими́ ми́ръ и ве́ли́мъ ми́логра́тъ. (Malá večiereň, Hospodi vozzvach, 1. stichira) – Naum sa stal hodným vidieť nebeské mocnosti vďaka tomu, že v svojom srdci uskutočňoval božské slová (= Písmo). Hlavne prvotné mníšstvo samo seba vnímalо ako radikálne uskutočnovanie evanjelia. Vystupovanie po rebríku odkazuje pravdepodobne na sv. Jána Klimaka (Lestvičníka) a jeho Rebrík, principiálne dielo pre byzantské mníšstvo.

Преподобне́ ѿчъ, не да́лъ еси сонъ сионма ѿчима, ниже ве́ждома сионма дре́мане, до́нде же да́шъ и тче́ло ѿ пра́гтеи сио́боди́лъ еси и се́бѣ сиага́с о́уготова́лъ еси да́шъ и́томъ прїа́теле́нъ: пришедъ во хре́тию со а́йлемъ ше́нитея 8 тече́къ сио́воро. И си́но́зцини́ти тѣ́мъ о́угодни́къ бы́въ, на́дле ве́слаже́не, моли́ся во да́шахъ на́шихъ. (Veľká večiereň, Hospodi vozzvach, na litiji, 1. stichira) Táto nádherná stichira vyjadruje celý program a cieľ mnísskeho života: bdenie, zápas za oslobodenie od väšní – výsledkom je, že sa človek pripraví, aby sa stal príbytkom presvätej Trojice.

Myšlienka príbytku Boha (прїа́теле́нъ, жи́лище, ше́нитея) sa v službe opakuje viac ráz v rôznych kontextoch a na rôznych miestach – je to veľmi pekná myšlienka, mňa os-

39) Porov. Благой ЧИФЛЯНОВ: Монашество, s. 717 – 719.

obne veľmi očarila. Ako ďalšie príklady môžeme uviesť: Добротелін приятелице бывз, приснопаматнем тронцин бывз жилице, христъ бо, такоже архієписк, архієписк, сочвори: во тече нальме приследз то оцемз и ахомз по присечтию совершив ти и ежіл сна и невбогомз положением,... (Veľká večiereň, Hospodi vozzvach, na litiji, 5. stichira)

Храмъ вѣкѣственныи и вѣкъ честное жилице ты бывз, богоносне нальме, ѿ юногти, и мене мѣтвами твоими сочвори приятелице етаго аха. (Utiereň, kánon, 6. pieseň, 2. kánon svätému, 3. tropár)

V službe viac ráz rezonuje, že Naum sa od mladosti vzdal sveta v prospech duchovného života a duchovnej námahy (podvihu): Нальме прѣподобнѣише, твою нѣзь младенства возложилъ еси жи兹ъ христъ бгѹ нащемъ, ѿ негоже оукрѣпленіемъ, плодскія страсті помилъ повиндулиз еси, христаше покаралъ лѣчіемъ. Тѣмже молися даровати душамъ нашимъ миръ и вѣлію милостъ. (Malá večiereň, Hospodi vozzvach, 2. stichira) Výrazným odkazom na askézu je tu nielen formulácia *telesné si podriadil umu*, ale aj zvrat *nižšie (biednejsie) pokorujúc pred lepším* – teda telesné pokorujúc pred duchovným.

Ďalšou často ospevovanou myšlienou je pôst, prepodobný Naum je vyzdvihaný ako vzor pôstnika: Иже благодати премѣдрогъ прнемъ ѿ вѣкѣстнаго аха, и газыки наѹчишъ мисынскій бѣгочестій, православія ступенъ же, и оутверженіе, нальме, аще всечѣніе; всѣмъ прѣподобніимъ и постыгненіямъ оудобреніемъ дарованеніе имѣа къ бгѹ, того моли, да спасетъ душамъ нашымъ. (Veľká večiereň, na Hospodi vozzvach, na Sláva:) „...skrze každú prepodobnú a pôstnickú ozdobu máš smelosť k Bohu.“

Місіонеромъ подобнікъ, архієрехомъ правлаш, постникомъ оудобреніе, сострадалеца етрадалецъ еззакровни, подзвиздакъ сочестію христовъ, ... (Utiereň, 2. sedalen po Boh Hospod) „...ozdoba pôstnikov, nekravavý spolutrpitel trpitelov (čiže mučeníkov), namáhal si sa svedomím Kristovi...“ V tomto sedalne rezonuje aj ďalšia zaujímavä myšlienka – nekravavé mučenictvo (často sa o mníšstve alebo o boji s vášnami hovorí, že je nekravavým mučenictvom).

Пшты постыгнечіяко конгрина то апостолікими поты, оїе, смесиах еси, пронзованеніемъ же и мінникъ беъзъ крови полѣди гавила еси, ... (Utiereň, kánon, 7. pieseň, 2. kánon svätému, 1. tropár) „Námahy (doslova poty) pôstnické si zmiešal s námahami apoštolskými... stal si sa mučeníkom bez krovi...“

Slovo mních vychádza z gréckeho μοναχός, čo sa často vykladá aj ako „vnútorné zjednotený, ujednotený človek“. Téma vnútorného ujednotenia rezonuje aj v službe Naumovi: Θудиниевъ ахомъ, и распалися вѣри ревностію, христовъ понесолъ еси ахемъ благодати и обновилъ еси душа веце бѣговій... (Utiereň, kánon, 1. pieseň, 2. kánon svätému, 2. tropár) „Ujednotil si sa duchom... poniesol si Kristovo jarmo milosti...“

Mníšsky život sa často označuje aj ako anjelský život (alebo anjelský stav), pre istú podobnosť s anjelmi (mnísi žijú v zdržanlivosti, nežijú v manželstve ani viazaní na iných ľudí, ich poslaním je ustavičná modlitba a oslava Boha...). Táto krásna myšlienka rezonuje napríklad v tomto tropári: Αγγельское житіе на земли оусерднъ подражалъ еси и, ѿрѹпнез земныихъ, вѣслави, то аггельы иынѣ весллишиася, инъз бо житію на земли поревновалъ еси, и ииимиже и водвореніе полѹчилъ еси. (Prosebný kánon (na koluvu – εἰς τὴν παννυχίδα), 3. pieseň, 3.

tropár) „*Horivo si na zemi napodobňoval anjelský život a vzdal si sa pozemských vecí, preslávny, teraz sa veseliš s anjelmi, ich životu si sa podobal na zemi, s nimi si aj teraz dostal príbytok.*“

Naumova asketická námaha (csl. пόδвигъ) je ospevovaná veľa razy, napríklad aj v kondaku: Свѧтлыխъ твоихъ подвиговъ пречестна память, такъ велие солнце, всѣмъ возлюбленъ, лица воспѣвалихъ та прославиша... (Utieren, kondak)

Zbožšenie,⁴⁰⁾ cieľ života mnicha (i každého kresťana), rezonuje v tejto stichire:

Смерть твоя есть пред градом константино, надле приснопамятне, жизнь ео твоя, исполни блгочестія и чистоты, и великаго преподобія полна есть, имже бываетъ во еже шбожитие, ойе, еже и тебе есть по ежергенному пріютю. (Utieren, na chvalitech, 2. stichira) „...tvoj život, otče, bol naplnený zbožnosťou a čistotou a plný každej prepodobnosti, skrže ktorú nastáva zbožšenie, ...“

Vo viacerých textoch sa Naum ospevuje ako ozdoba či vzor mníšstva: Радонка болгарская святейшая, иночествование из постом оудоренем мѣриаш, преданы блгочестію правил, неш славъ возвѣщаемъ Хрѣта царя въ вѣхъ, ако недчиняемое назыраніе... (Veľká večiereň, Hospodi vozzvach, na stichovni, 1. stichira) (Text je dosť poškodený, Kalistrát v svojej službe má: Радонка, Мѣрийской святейшей, молитвование честное оудореніе, мѣрило догматовъ правило православія, неш славъ повѣствование хрѣта вспомоща. Око недчинное,...)

Ešte by sme sa mali pristaviť osobitne pri malej večieri služby sv. Naumovi vytlačenej v Belehrade v roku 1975, ktorú zostavil protojerej Mirko Pavlovič. Ide o prakticky súčasný text. Zaujímavý je tým, že dáva reflexiu pohľadu srbskej cirkvi, resp. cirkvi v bývalej Juhoslávii, na osobu sv. Nauma. Celá malá večiereň zdôrazňuje pôst, askézu, boj proti telesným vášniom, získanie cností, modlitbu, moc nad démonmi a anjelský život prepodobného Nauma, ktorý udivil aj anjelov. Uvedieme z nej aspoň prvé dve stichiry z Hospodi vozzvach:

О инострѣбъ сбоемъ подрагивъ въ вѣхъ, ѿчищенныи изъ оѣмъ и дѣшень, и совѣстю благою, ангелы оудивилъ єси, демоныка же шатанилъ тѣвѣ оутрашилъ єси, и возвысилъ єси идѣже доброта недомыслимая, и нынѣ во славѣ предстоиши Христъ, то дерзновеніемъ молода и дѣшахъ нашихъ.

Боарѣжъ вѣшъ свою постническимъ прѣды, мѣрованіемъ плотскія оѣвадилъ єси, преподобне отче Науме, и прекрасна обните Святымъ дѹхъ тѣвилъ єси, чдесъ дара въ Бога прїяти сподобилъ єси, тѣмъ твой свѣтоносный и святый день любовию совершающе, благочестію вспомемъ ти: моли спасибъ намъ.

Klúčovým textom v službách je vždy tropár, preto sa na záver pristavíme pri ňom a porovnáme ho s tropármí sv. Klimentovi Ochridskému.

Tropár sv. Naumovi (4. hlas): Міръ ѿстѣбвалъ єси, прылѣпивъ Христъ, плоть распѣлъ єси, дѣхомъ живѣй, Науме преблаженне. Пог҃цалъ єси. Іпог҃толиша подвижникъ течению. Оѹловилъ єси въ вѣхъ, мѣрийскомъ нензчѣтна множество. Тѣмже молитвами твоими, въ искрѣшній и збѣхъ нацъ. – „Svet si zanechal, primkol si sa ku Kristovi, telo si ukrižoval a žil si duchom, pre-

40) K teológiu zbožštenia pozri Andrej ŠKOVIERA: Teológia zbožštenia, s. 20 – 27. Andrej ŠKOVIERA: Zbožšenie – cieľ nášho života, s. 80 – 84.

blažený Naum. Horlivo si súťažil s apoštolmi na ich ceste. Pre vieri si ulovil nespocetné zástupy Slovanov. Preto, skrže twoje modlitby, zbať nás pokušení.“⁴¹⁾

Tropár sv. Klimentovi z prvej slovanskej služby Klimentovi (4. hlas): *Ποιητὰς ταῦθα
αἴγαλον οὐδὲν πρέπει ἑρμῆν. εἰσαγάγειν δέλλοις φέρειν. Τέλος τε τὸν λαβοντὸν
ποιητὴν τοῦ Κλήμεντος.*⁴²⁾

Tropár sv. Klimentovi v inej slovanskej službe Klimentovi (preklad gréckej služby, podľa Kalistráta Zografského): *Словесы насташникою языкою къ вѣрѣ Божиѣ: дѣлы возвѣсилъ
еи сеѧ пребѣжненіе къ бѣжеиственнѹю и беззначаильною жизнь, чадесы прослѣвый приступающыимъ
къ течѣи вѣрии, знаменемъ преславиши ѿзармъ вечернию. сегѡ ради бѣжеиственнѹю твою память
Клименте славимъ.*

Tropár sv. Naumovi by sme mohli rozdeliť na dve zhruba rovnaké časti. Prvá polovica nesie v sebe výrazne mníšske myšlienky (odvrhnutie sveta, prekonanie telesných vášní), druhá zase ospevuje Naumove osvetiteľské dielo. Tropáre sv. Klimentovi, uvedené pre porovnanie, takýto výrazný mníšsky aspekt neobsahujú (ospevujú Klimenta najmä ako učiteľa).

V ani jednej službe prepodobnému Naumovi ale nie je nikde zmienka o založení monastiera, čo je dosť zaujímavá skutočnosť, keďže v životoch to je – v prvom aj druhom slovanskom živote *expressis verbis*, v treťom je to naznačené: „*Prešiel na druhú stranu jazera a tam sa usídlil. Sväto a predpodobne tam žil.*“

Prepodobný Naum Ochridský, jeden z najvýznamnejších učeníkov sv. Cyrila a Metoda, ktorého životné osudy sú zviazané aj s našim územím, bol jednou z najväčších osobností raného slovanského mníšstva, a to jednak svojím hrdinským asketickým životom, jednak ako zakladateľ a staviteľ významného monastiera na brehu Ochridského jazera a tiež ako jeho predstavený a duchovný otec. Mníšsky rozmer jeho osobnosti sa výrazne odráža aj v životoch a službách, ktoré boli na jeho počest zostavené. Akiese by bolo zaujímavé preskúmať aj legendy a ľudové rozprávania s ohľadom na mníšsky aspekt života prepodobného Nauma, bolo by to ale nad rámec nášho príspevku. Nie nadarmo bol sv. Naum silnou inšpiráciou aj pri obnove mníšstva v Macedónsku po páde komunistického režimu a pre macedónsku cirkev je „duchovен отец“ a „родоначалник на македонското монашество“.⁴⁴⁾ Jeho svätý život nech sa stane inšpiráciou a povzbudením aj pre nás – mníchov i nemníchov.

41) Cirkevnoslovanský text podľa Kalistráta, keďže ten je presným prekladom gréckeho tropára; Lavrov má text značne poškodený, ale myšlienkovo prakticky zhodný. Grécky text (vo všetkých gréckych službách): ΤΟΥ κόσμου κατέλιπες, προσκολλθείς τῷ Χριστῷ, τὴν σάρκα ἐσταύρωσας ζήσας τῷ πνεύματι, Ναούμ παύμαιάριστε. ἔσπευσας ἀποτολῶν, ἀγνώσται τὸν δρόμον, ἥγρευσας πρὸς τὴν πίστιν, Μυσῶν ἀπειρα πλήθη. Διὸ ταῖς ίκεσταις ταῖς σαῖς, φύσαι ήμάς πειρασμῶν.

42) Text podľa Бойка Мирчева: Службата за св. Климент Охридски, с. 74 – 75. K službe pozri Andrej ŠKOVIERA: Svätí slovanskí sedmopočetníci, s. 168 – 169.

43) Служба иже во святыхъ отца нашегъ архиепарха и чудотворца Клиmenta, с. 9. G. Balasčev publikoval cirkevnoslovanský preklad, ale myšlienkovo prakticky zhodný s Kalistrátovým textom. Георги БАЛАСЧЕВ: Климентъ епископ словенски, с. 3. K službe pozri Andrej ŠKOVIERA: Svätí slovanskí sedmopočetníci, s. 169 – 170.

44) епископ Климент БОЖИНОВСКИ: Личноста на свети Наум, с. 145 – 152.

Doplnok

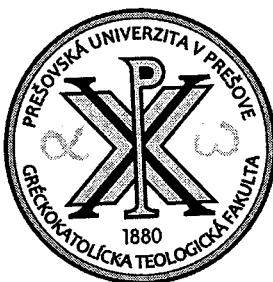
Kedže v zborníku pri záverečnej redakcii nedopatrením vypadol zoznam použitej literatúry z môjho príspevku, uvádzam ju v tomto doplnku. Autor.

Použitá literatúra:

- Cyrillomethodianum X. Red. A. E. Tachiaos. Thessalonique: Association hellénique d'études Slaves, 1986.
- Ilia G. ILIEV: The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A Critical Edition. In: Byzantinobulgarica, IX, 1995, s. 62-120.
- Peter IVANIĆ: Sv. Naum v slovenskej a českej bibliografii. In: Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и писмена традиција. Red. Илија Велев. Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј, 2011, s. 343-348.
- Max Demeter PEYFUSS: Die Druckerei von Moschopolis, 1731-1769. Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida. (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas: Band 13.) 2. vylepšené vydanie. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 1996.
- Peter RATKOŠ: Veľkomoravské legendy a povesti. Bratislava: Tatran, 1977.
- Ján STANISLAV: Osudy Cyrila a Metoda a ich učeníkov v Živote Klimentovom. Bratislava: Tatran, 1950.
- Ján STANISLAV: Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1950.
- Andrej ŠKOVIERA: Slovanské a grécke služby sv. Naumovi Ochridskému. In: Кирило-Методиевски студии. Книга 20. Кирило-Методиевското културно наследство и националната идентичност. София: Кирило-Методиевски научен център – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2011, s. 126-149.
- Andrej ŠKOVIERA: Svätí slovanskí sedmopočetníci. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2010. 247 strán.
- Andrej ŠKOVIERA: Svätý Naum Ochridský. In: Konštantíne listy, roč. 2, 2009, s. 58-65.
- Andrej ŠKOVIERA: Teológia zbožštenia s osobitným zreteľom na liturgické texty byzantského obradu. In: Theologos. Teologická revue Gréckokatolíckej bohosloveckej fakulty PU v Prešove, roč. 2, 2000, č. 2, s. 20-27
- Andrej ŠKOVIERA: Tretí slovanský život Nauma Ochridského a dátum vyhnania Metodových učeníkov. In: Slavica Slovaca, roč. 42, 2007, č. 2, s. 111-123.
- Andrej ŠKOVIERA: Začiatky mníšstva u Slovanov a cyrilo-metodská misia. In: Slovanská spiritualita a mystika. (Orientalia et Occidentalia, volumen 10.) Košice: Dobrá kniha, 2011, s. 227-237.
- Andrej ŠKOVIERA: Zbožštenie – ciel nášho života. In: Gréckokatolícky kalendár 2008. Košice: Byzant, 2007, s. 80-84.
- Erich TRAPP: Die Akoluthie des hl. Naum von Ochrid (eine Analyse). In: Byzantine Studies / Études Byzantines, vols. 8, 11 & 12, 1981, 1984 & 1985, s. 395-404.
- Erich TRAPP: Die Viten des hl. Naum von Ochrid. In: Byzantinoslavica, 1974, roč. 35, č. 2, s. 161-185.
- Uczniowie Apostołów Słowian. Siedmiu Świętych Mężów. Opracowali Małgorzata Skowronek – Georgi Minczew. Kraków: Collegium Columbinum, 2010.
- Георги БАЛАСЧЕВ: Климентъ епископ словѣнски и службата му по старъ словѣнски прѣводъ. София: Държавна печатница, 1898.
- епископ Климент БОЖИНОВСКИ: Личноста на свети Наум – вдахновение на актуелниот монах во Македонија. In: Свети Наум Охридски – живот и дело. Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир Свети Наум Охридски – живот и дело организиран по повод 1100-годишнината од изградбата на манастирот Св. Наум во Охрид. Red. Емилија Џрвенковска. Скопје: Универзитетот "Св. Кирил и Методиј", 2006, s. 145-152.
- Славия БЪРЛИЕВА: Пространното гърцко житие на Наум Охридски. In: Старобългарска литература. Книга 20. София: Българската академия на науките – Институт за литература, 1987, s. 129-144.
- Михајло ГЕОРГИЕВСКИ: Службата, акатистот и молитвата на св. Наум Охридски во новооткриените словенски ракописи од Македонија. In: Светите Климент и Наум Охридски и придонесот на охридскиот духовен

- центар за словенската просвета и култура. Прилози од научен собир одржан на 13 – 15 септември 1993. Red. Петар Хр. Илиевски. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1995, с. 175-202.
- Цветан ГРОЗДАНОВ: Портрети на светителите од Македонија од IX–XVIII век. Скопје: Републички завод за заштиту споменика културе, 1983.
- Цветан ГРОЗДАНОВ: Свети Наум Охридски. 2. vydanie. Скопје: Култура, 2004.
- Иван ДУЙЧЕВ: Пространно гръцко житие и служба на Наум Охридски. In: Константин Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. София: Издателство на Българската академия на науките, 1969, с. 261-279.
- Йордан ИВАНОВ: Български стариини из Македония. 2. doplnené vydanie. София: Държавна печатница, 1931 (faksimilné vydanie 1970).
- Климентина ИВАНОВА: Жития на Наум Охридски. In: Кирило-Методиевска енциклопедия. Том I. (А-З) София: Издателство на Българската академия на науките, 1985, с. 698-704.
- Мария ЙОВЧЕВА: Служби за Наум Охридски. In: Кирило-Методиевска енциклопедия. Том III (П-С). София: Академично издателство Марин Дринов, 2003, с. 676-680.
- Стеван КОЖУХАРОВ: Наум Охридски. In: Кирило-методиевска енциклопедия. Том II (И-О). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995, с. 795-798.
- Петр Алексеевич ЛАВРОВ: Житія св. Наума Охридского и служба ему. In: Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской академии наук 1907, т. XII, кн. 4, 1908, с. 1-51.
- Петр Алексеевич ЛАВРОВ: Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1930.
- Александър МИЛЕВ: Гръцките жития на Климент Охридски. София: Издателство на Българската академия на науките, 1966.
- Бойка МИРЧЕВА: Службата за св. Климент Охридски в Празничен миней № 122 от Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София. In: Palaeobulgarica – Старобългаристика, год. 24, 2000, с. 2, с. 70-84.
- Светлина НИКОЛОВА: За един непознат препис от службата на св. Наум Охридски. In: Хиляда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски. София: Издателство на Българската академия на науките, 1993, с. 31-57.
- Константинос НИХОРИТИС: Атонската книжовна традиция в разпространението на Кирило-методиевските извори. Кирило-методиевски студии. Книга 7. София: Издателство на Българската академия на науките, 1990.
- Константинос НИХОРИТИС: Славистични и българистични проучвания. Велико Търново: Праксис, 2005.
- ПАРТЕНИЙ, епископ Левкийски: Богословъвна послѣдованія на всѣ лѣто из житія и свѣтых равноапостолныхъ седмочисленныхъ илѧноболгарскихъ проповѣтнелей. София: Синодално издателство, 1958.
- Горги ПОП-АТАНАСОВ: Речник на старата македонска литература. Скопје: Македонска книга, 1988.
- Слѹжба иже во ивѧтыхъ отца нашегѡ архієпїха и чудотворца Климента архієпїкопа болгарскагѡ иже во Охридѣ. София: Държавна печатница, 1901.
- Слѹжба преподобномѹ отцу нашемѹ Наумѹ Охридскомѹ чудотворецѹ. Red. Мирко Р. Павловић. Београд: М. Р. П., 1975
- Вера СТОЛЧЕВСКА-АНТИЌ: Свети Наум Охридски. Скопје: Епоха, 1997.
- Б. Н ФЛОРЯ – А. А. ТУРИЛОВ – С. А. ИВАНОВ: Судьбы Кирилло-Мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000.
- Наум ЦЕЛАКОСКИ: Култот и народните преданија за Седмочислениците во Охридско. In: Македонски фолклор, 25, 1992, с. 59-71.
- Наум ЦЕЛАКОСКИ: Свети Наум Охридски Чудотворец. Прилеп: Растер, 1997.
- Благой ЧИФЛЯНОВ: Монашество. In: Кирило-методиевска енциклопедия. Том II (И-О). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995, с. 717-719.

**GRÉCKOKATOLÍCKA TEOLOGICKÁ FAKULTA
PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE**

**Gréckokatolícka cirkev na Slovensku
vo svetle výročí II.**

**GRÉCKOKATOLÍCKA CIRKEV NA SLOVENSKU
VO SVETLE VÝROČÍ II.**

**Jaroslav CORANIČ
Jana KOPRIVŇÁKOVÁ
Peter ŠTURÁK
(eds.)**

Recenzenti

prof. ThDr. Cyril HİŞEM, PhD.
prof. ThDr. Martin WEIS, Th.D.
doc. PhDr. Peter ŽEŇUCH, DrSc.
doc. PhDr. Miloš MAREK, PhD.

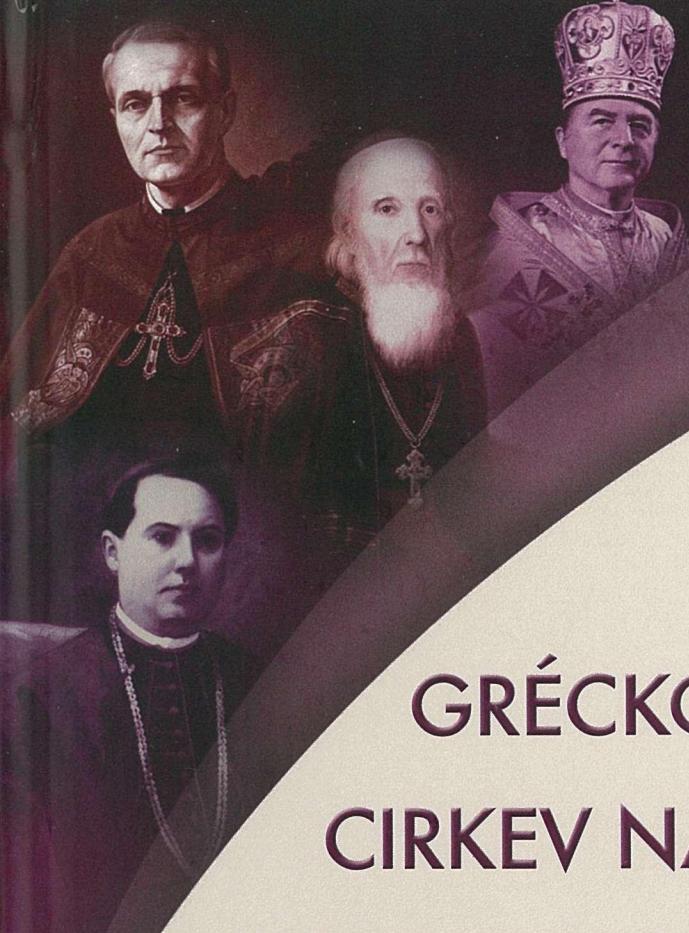
Návrh obálky, grafická a technická spolupráca
3H creative studio, s r. o.

Vydavatel:

© Gréckokatolícka teologická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove,
vydanie prvé, 2012

ISBN 978-80-555-0596-1

EAN 9788055505961

GRÉCKOKATOLÍCKA CIRKEV NA SLOVENSKU VO SVETLE VÝROČÍ II.

Jaroslav Coranič
Jana Koprivňáková
Peter Šturák (eds.)

